

*Срђан Старчевић**

Универзитет одбране у Београду, Војна академија

ПОВРАТАК ОБАВЕЗНОГ СЛУЖЕЊА ВОЈНОГ РОКА У ЕВРОПИ – ДРУШТВЕНИ ДЕТЕРМИНИЗАМ И ПЕРСПЕКТИВЕ**

Сажетак

У периоду између 1995. и 2012. године, бројне европске државе суспендовале су обавезу служења војног рока, на којој су биле утемељене европске националне стајаће војске, од 19. до краја 20. века. Друга кримска криза, са обнављањем перцепције Русије као претње Западу, проузроковала је промену наратива о војном организовању у Европи и уписала у политичку агенду јавно изражавање бриге за ефикасност сопствене војске и способност одвраћања.

Предмет овог рада је анализа друштвених чињеница које отежавају доношење политичке одлуке о војном обавезивању европских друштава или отежавају процес враћања обавезног служења војног рока у европским државама. Циљ рада је да се укаже на друштвене детерминизме који истовремено обесхрабрују увођење обавезе служења војног рока у Европи и иду у прилог професионалној војсци као основном типу војног организовања

* Контакт: srdjan.starcevic@vs.rs. ORCID ID:  <https://orcid.org/0000-0002-5046-6058>

** Рад је написан у оквиру научноистраживачког пројекта Војне академије Универзитета одбране у Београду под називом „Вредносне оријентације и однос према традицији кадета Војне академије” који финансира Министарство одбране (ВА/ДХ/1/24-26), а основна замисао за рад изложена је на округлом столу „Савремени безбедносни изазови, ризици и претње у Републици Србији” који је организовао Институт за политичке студије, у сарадњи са Војном академијом и Институтом за стратегијска истраживања Универзитета одбране у Београду, 16. новембра 2023. године.

савремених европских друштава и приватним војним компанијама као њеним „подизвођачима” и помоћним војскама. Хипотеза која се доказује у раду је да су друштвене промене које су се одиграле крајем 20. и почетком 21. века обликовале савремена европска друштва са доминантним друштвеним вредностима које су у супротности са друштвеним вредностима које је традиционално подразумевала општа војна обавеза са обавезним служењем војног рока. За потребе рада коришћена је теорија флуидне модерности Зигмунта Баумана, допуњена теоријским разматрањима Ђованија Сарторија о друштву полагања права. У раду су коришћене хипотетичко-дедуктивна и историјско-компаративна метода.

На основу историјског искуства, мултиполарни свет биће свет војне конкуренције и може се очекивати да многе државе покушају да поново уведу обавезу служења војног рока. Државе које могу да убеду своје грађане да је опасност за слободу земље реална, увешће ову обавезу, с тим да ће то бити лакши облик обавезе од оног који је био на снази у прошлом веку. Оне државе које су обуставиле обавезу служења војног рока, па желе да је врате на снагу, а не убеду грађане у реалност претње, суочиће се са јасним негодовањем својих грађана.

Кључне речи: војна обавеза, служење војног рока, национална држава, глобализација, технологизација, потрошачко друштво, професионална војска

УВОД

Мада је општа војна обавеза постојала и раније, обавеза служења војног рока и на њему заснована национална стајаћа војска производ су 19. века. Идејну основу и прву ратну праксу новог типа војске дала је Француска буржоаска револуција, одговарајући на опасност од инвазије 1792. и 1793. године и, нешто касније, Наполеон (Napoléon Bonaparte) претварајући револуционарну војску у Велику армију (Старчевић 2020, 208–211; Старчевић и Кајтез 2018, 780–781). Почетну полетност у војном обавезивању целог друштва током Француских револуционарних ратова (1792–1802) и Наполеонових ратова (1803–1815), после Бечког конгреса, заменило је оклевање држава да је задрже или по први пут уведу. Поред неповерења које су легитимисти могли имати у институцију националне стајаће

војске, пресудни аргумент против обавезног служења војног рока била је његова непопуларност. Наиме, општа војна обавеза са служењем војног рока у касарнама стајаће војске била је непопуларна у доминантно аграрним друштвима Европе 19. века, јер је одвајала радно активно мушко становништво од сеоских послова на дуже време (Ђукић 2019, 37). Једина држава која је из Наполеонових ратова изашла са националном стајаћом војском била је Пруска, којој је Шарнхорстова (*Gerhard Johann David von Scharnhorst*) војна реформа омогућила да поврати повређени понос и престиж после пораза из 1806. и да у Бечу 1815. буде једна од великих сила победница. Друге велике силе у Европи створиле су националне стајаће војске уводећи општу војну обавезу и служење војног рока након болних искустава пораза, као Аустроугарска (1868) и Француска (1872) или уз веће политичке реформе као Русија (1874) (Вуксановић–Анић 1993, 65). Србија је увела општу војну обавезу са служењем војног рока у сталном кадру 1883, док је Шведска то учинила тек 1901. године (Ђукић 2019, 43; Kaarkoski and Häkkinen 2022, 202). Међутим, 19. век је био „век буђења нација”, а са буђењем националне свести као платформе за политичко јединство грађана националних држава, обавезно служење војног рока не само да је широко прихваћено, него је војска, са својим касарнским редом, постала једна од институција за обликовање идентитета; грађанин националне државе испуњавао је своју дужност и доказивао сврху свог постојања деловањем у корист нације, њене војне моћи која се размењивала у монете економског раста и престижа у међународној политици (Bauman 2009, 58, 133; Старчевић 2022б, 75). Према Гиденсу (*Anthony Giddens*), управо су процеси индустријализације и буђења националне свести довели до економске, политичке и војне надмоћи западних друштава над остатком света (Giddens 2001, 46–53).

Одбацивање обавезе служења војног рока у европских државама, с изузетком Велике Британије у којој се то догодило раније, наступило је са униполарним моментом и либералном хегемонијом (Yale University 2017). Као аргументи у прилог преласка на професионалну војску навођени су: промена безбедносних претњи са одсуством оружаног сукоба великих размера, ослањање на савезништво, угледање на војску САД као узор, неподесност националне стајаће војске за учешће у мултинационалним операцијама и војним интервенцијама, нова технологија која захтева специјализоване стручњаке, ефикасност и економска оправданост професионалне

војске и застарелост, па и антимодерност обавезивања грађана да служе војни рок. Између 1995. и 2012. године бројне европске државе, од Португала до Летоније и од Белгије до Бугарске суспендовале су служење војног рока (Bove, Di Leo and Giani 2022, 7).

РАЗЛОЗИ ЗА ПОВРАТАК ОБАВЕЗЕ СЛУЖЕЊА ВОЈНОГ РОКА

Од Друге кримске кризе и обнављања перцепције Русије као претње Западу, почиње и промена наратива о војном организовању у Европи, са јавно исказаном бригом о способности европских држава за одбрану, пре свега због неуспеха попуне професионалних војски. У неутралним државама јавили су се гласови у прилог свеобухватне одбране ради одвраћања потенцијалног нападача од агресије. Обавезу служења војног рока поновно уводе Украјина, Литванија и Шведска, а дебате о томе воде се у многим другим државама, укључујући Немачку, Холандију и Србију (Кајтез и Старчевић 2023, 331–333). Имајући у виду да је реч о великој промени очекивања европских држава у погледу војног обавезивања сопствених друштава, очекивано је било да се у политичкој равни, као и у пољу друштвених наука, поведу озбиљне расправе и детаљно образложе разлози за повратак обавезе служења војног рока. Аргументи који су притом изнети могу да се, према критеријуму друштвене функције служења војног рока, класификују у три групе.

Прво, служење војног рока схвата се као услов за задовољење друштвене потребе за заштитом. Овој групи припадају аргументи које је, међу првима када је реч о војним институцијама, отворено изнео генералштаб оружаних снага Шведске, заговарајући повратак обавезе служења војног рока због немогућности попуне професионалне војске и промењеног безбедносног окружења у Европи (Kaarkoski and Häkkinen 2022, 202–203). У ширем смислу, аргументација се темељи на схватању да је једна од најважнијих функција државе заштита друштва, тј. задовољење друштвене потребе за заштитом. Држава је ову функцију, традиционално, испуњавала успостављањем, издржавањем, развојем и, по потреби, употребом војске, исте институције помоћу које је држава успостављала монопол легитимне физичке принуде и која је оличење њене тврде моћи. Војна моћ државе и друштво одувек су били повезани, јер је од бројности и богатства друштва често зависила војна моћ. Све војске које

су икада постојале биле су засноване или на личном ангажовању чланова друштва или на најамнини за коју су неки чланови друштва или странци били спремни да поднесу напор војног ангажовања. Крајем 20. и у првој деценији 21. века западна друштва су углавном прешла на овај други вид заснивања војски, полажући наде у професионалне војске и, тамо где оне нису биле довољне или их није било целисходно употребити, у приватне војне компаније. Од средине друге деценије 21. века наступа битна промена, пошто се показало да је тешко на основу најамнине у савременом друштву обезбедити значајну војну моћ (по мери постојећег сукоба у источној Европи). Поред тога, актуелизован је проблем контроле оружаних снага, нарочито приватних војних компанија (Stanar 2020). Сложеност и величину проблема контроле оружаних снага заснованих на најамнини вежементо је показала побуна Вагнер групе у јуну 2023. године. Због тога, повратак војног обавезивања друштва изгледа као једина преостала опција.

Другој групи аргумената припадају они који се заснивају на схватању војске као институције са наглашеном интегративном функцијом и функцијом политичке социјализације. На војску се гледа као на важну институцију за стварање националног идентитета и прихватање заједничких вредности, при чему обавезно служење војног рока представља истовремено временски период када и начин на који се ове функције остварују (Itsik 2020, 75; Urych and Matysaik 2022, 2). Ова група аргумената има значајну теоријску позадину. На пример, војска се, уз породицу, цркву и школу, сматра институцијом која је била важна за изградњу идентитета током чврсте модерности (Старчевић 2022, 75). На сличан начин третирана је и у књигама о моралу војске (Павловић 1909, 6–8). Међу њеним данашњим корифејима, сматра се да је обавеза служења војног рока била оно средство државе помоћу кога су младима преношене националне вредности (Bove, Di Leo and Gianì 2022, 1–2). Аргументација се, додуше, грана у два правца, у зависности од тога да ли се служење војног рока интерпретира у светлу републиканских врлина или традиционалних друштвених вредности. Она, ипак, има исту суштину, садржану у очекивању да ће служење војног рока подићи свест о заједници, припремити грађане да брину о јавном интересу и ојачати однос и поверење између грађана и државе.

Треће, служење војног рока посматра се као профана верзија обреда иницијације и наглашава се васпитна функција војне службе.

Војска је, у овом случају, не само школа националног поноса, него и васпитач који регруте учи личној одговорности у уобичајеним дневним обавезама одраслог човека. Прихватање ауторитета, рано устајање, намештање кревета, одржавање личне хигијене и хигијене простора у коме се борави, физичко вежбање и руковање оружјем, благовремено и потпуно извршавање поверених задатака и наређења, цењени су у овој групи аргумената у прилог поновном увођењу обавезног служења војног рока. Ипак, треба имати на уму да је ова аргументација значајно заступљена у широј јавности, али не и у оној научној.

Заговарање поновног оживљавања обавезе служења војног рока увек иде под руку са новим начинима на који ће ова обавеза бити испуњавана. Говори се о „модернизованој” обавези, битно различитој од „повратка на двадесетовековне политике и праксе” (Strand 2021, 6). Углавном је реч о знатно краћем временском периоду предвиђеном за регулисање обавезе служења војног рока и значајно бољим условима за живот и рад новопечених војника, а у земљама у којима је то пресудно важно и о родно неутралном приступу овом питању. Оправдано питање искрсава на овом месту: ако постоји реална опасност по слободу и територијални интегритет држава и/или жеља за задовољењем потребе за заштитом, политичком социјализацијом и интеграцијом или војничким васпитањем грађана на „стари опробани начин”, а решење се налази у војном обавезивању друштва, због чега се онда решење умекшава? Зашто су хваљени и пожељни само „меки” модели служења војног рока, попут скандинавског модела?

ДРУШТВО ПРОТИВ ОПШТЕ ВОЈНЕ ОБАВЕЗЕ

Упркос аргументима који јој иду прилог, постоје друштвене чињенице које отежавају поновно увођење обавезе служења војног рока. Прва чињеница је слабљење моћи националних држава, што је најбоље описао Зигмунт Бауман (Zygmunt Bauman) у сликовитом изразу „развод моћи и политике”, који је последица глобализације (Старчевић 2022б, 71). Глобализација је, у историјској изведби и по својим последицама, заслужила епитет „негативна”. У овом великом процесу, чију објективну компоненту чини техничко-технолошка подлога која је изменила, пре свега, комуникацију међу људима и наше поимање простора и времена, а субјективну

компоненту деловање „неолибералног крила глобалне елите моћи”, глобализовани су економија, комуникације, тероризам и криминал (Реџиљić 2005; Bauman 2010, 148). Створене су зјапеће друштвене неједнакости како на светском нивоу тако и унутар друштава, чак и оних најбогатијих (Реџиљić 2005, 114–129; Bauman 2010, 89). Редефинисано је значење суверенитета националних држава, на штету моћи држава и њиховог права да обавезу своје грађане на деловање у складу са националним интересима. Истовремено, глобализација је довела до раскорака између економске моћи, која је постала екстратериторијална, и политике која је остала локална. Држава је изгубила способност да одлуке које се доносе у (локалним) политичким процесима заиста и изврши, а тиме и да заштити интересе својих грађана, нарочито уколико то није у складу са интересима мултинационалних корпорација које су постале носиоци (глобалне) економске моћи. Додатни проблем огледа се у томе што екстратериторијална економска моћ не хаје за локално становништво и локалне проблеме. Затим је дошло до додатног повлачења државе из сфера у којима је раније њено присуство било значајно, по неолибералним матрицама. Препуштени сами себи, грађани су добили обавезу да пронађу индивидуална решења за глобално створене проблеме, а државе су заузврат добиле политички апатичне грађане и кризу демократије (Bauman 2018, 57–58; Мićуновић 2018, 150–158). Грађани који немају поверења у државне институције и који су подвргнути сталној и беспошtedној конкуренцији без великих нада да ће им држава помоћи да реше животне проблеме, нису мотивисани ни да се боре за државу. Следи оправдани закључак: „Ако су државе двадесет првог века сада склониле да своје ратове воде професионалним војскама или чак посредством приватних извршилаца ратних услуга, то није само из техничких разлога, већ и зато што се више не могу ослонити на грађане да ће бити регрутовани у милионима и да ће умирати у борби за отаџбину. Мушкарци и жене су спремни да умиру (или још вероватније да убијају) за новац или за нешто ситније, или за нешто крупније, али у првобитним домовинама нације, не више и за националну државу” (Hobsbaum, 2008: 93).

Друго, током униполарног момента завршена је трансформација друштва. Данашње друштво најбоље описују три назива за један исти тип друштва (савремено друштво): потрошачко друштво, друштво полагања права и атомизовано друштво. Сва

три назива погађају исту мету када је реч о обавези служења војног рока – обесхрабрују грађане да је прихвате.

Потрошачко друштво је назив скројен по мери друштва које своје богатство и ниво развоја, као и углед и срећу својих чланова мери способношћу за потрошњу и количином новца који иде из руке у руку. Потрошња се одвија према коду глобално осмишљеном у мултинационалним корпорацијама и центрима за производњу симулација, и локално испорученом преко мултимедијалних канала комуникације (Starčević 2022, 63–64). Друштво обиља и потрошње, краљевског апетита и усковитланих жеља, потрошачко друштво има и своја светилишта – шопинг младе – у којима се потрошачке жеље наизменично гасе инстант задовољствима и још више распаљују увек новим производима и маркетиншким умећем за производњу нових потреба и буђењем нових жеља. Потрошачи се покоравају само жеђи за новим стварима. Трајање, као вредност, повлачи се пред новитетом, па се брзо и често мења не само свака врста робе, него и идентитети. Потреба за сталном новином задовољава се лако и брзо, потрошњом, а људском културом доминира потрошачки синдром. Такво друштво не чине више ни поданици ни грађани, него потрошачи. А Бауман нам поручује: „Потрошач је непријатељ грађанина...” (Bauman 2009, 152).

По мишљењу Зигмунта Баумана, потрошачко друштво доноси велику промену културне стратегије или формуле на основу које се осмишљава људски живот и ствара култура у једном типу друштва (Bauman 2010, 42–50). Реч је о културној стратегији која маргинализује бригу о смртности и вечности; она је постојала и пре савременог доба, али не као основна културна стратегија и не са могућностима које пружа потрошачко друштво. Та културна стратегија је у суштини хедонистичка и индивидуалистичка, а потрошачко друштво је први тип друштва у коме је таква културна стратегија доминантна. Традиционалне културне стратегије омогућавале су државама мање или више поуздану регрутацију војника. Довољан број војника спремних да ризикују своје животе кореспондирао је са културним стратегијама помоћу којих је смисао ионако пролазног људског живота тражен у загробном животу, породичној лози и величини и слави нације, дакле изван појединачног људског живота као таквог (Starčević 2022a, 70–73). Са хедонистичком културном стратегијом, смисао људског живота у потрошачком друштву постао је да се искусе сва задовољства која живот уопште пружа, а срећа

је схваћена као трајно одсуство непријатности; стога не постоји разлог да се живот изложи опасности, а време троши на пословима који доносе непријатност. Отуда регрутација војника у државама у којима је хедонистичка културна стратегија доминантна не постиже очекиване резултате (Tresch 2018; Shane 2022; Политика 2023).

Друштво полагања права је термин који је употребљавао Ђовани Сартори (Giovanni Sartori), подвлачећи да је савремени грађанин изгубио старе републиканске врлине: он сада тражи права без обавеза, а слободе узима здраво за готово. Нови тип човека понаша се као размажено дете: хоће све да добије, али без труда и одговорности. Он не осећа чак ни обавезу да чува и брани услове у којима остварује своја права. У прошлости, грађанске слободе задобијене у политичкој борби, често у грађанским револуцијама, подразумевале су постојање грађанских дужности. Грађанске дужности су, у ствари, биле темељ на којима је подизано здање грађанских слобода, а војна обавеза била је једна од најзначајнијих дужности грађанина. Политичка трансформација поданика у грађане била је могућа само уз развој политичке свести, грађанске будности и спремности за активно политичко деловање. Некадашње привилегије стицане због заслуга и услуга круни, карактеристичне за феудална друштва, уступиле су место правима, непосредно повезаним са обавезама, у новој политичкој формули: права–дужности (Sartori 2001: 311). У другој половини 20. века долази до нарушавања равнотеже између права и дужности, у корист права, па настаје „друштво права без обавеза” или друштво полагања права (Sartori 2001: 312). Проширујући Сарторијево тумачење друштва полагања права, оправдано се може тврдити да се грађанска права и слободе, и то без обавеза, доживљавају као неусловљена права и слободе. „Без икаквих обавеза и са активним приступом само у питањима од уског приватног интереса, не може бити слободног грађанина. На пословично клизавом терену од друштва *polites* до друштва *idiotes* налазимо се негде на средини...” (Starčević and Stanar 2022, 164). Проблем постаје очигледан када држава не може више да гарантује права и слободе, на пример у случају рата, када друштвени живот заснован на правима без обавеза, посебно војне обавезе, подрије одбрамбену способност друштва.

Када савремено друштво називамо атомизованим друштвом, тада указујемо на изразити индивидуализам који влада у савременом друштву, до раскидања друштвених спона између људи. Мада је

атомизација друштва додатни подстицај добила од технолозијације и комуникације посредоване интернетом, не може се технологија кривити за атомизацију друштва (Рокрајас 2004, 12, 107–109; Todorović 2017, 99–131). Скривена погонска сила репродукције фрагментисаности наших друштава јесте страх од неуспеха и неадекватности и сталној конкуренцији и подозрењу према другима у једној изразито индивидуалистичкој култури (Bauman 2018, 57–59). „Свакодневно опомињани, гурани и притискани да прате сопствене интересе и задовољства и да се баве интересима и задовољствима других само у толикој мери у којој утичу на њихова сопствена, модерни појединци верују да су други појединци око њих вођени сличним, егоистичним мотивима – и тако не могу очекивати од њих више незаинтересованог саосећања и солидарности него што су они сами саветовани, обучени и вољни да понуде” (Bauman 2010, 154–155). „Распадање друштвених оквира доводи до тријумфа индивидуе која је десоцијализована... Један од тих фрагмената открио нам је једно ‘ја’ које је постало крхко, променљиво, подложно свим рекламама, пропагандама и сликама масовне културе” (Turen 2011, 105). Индивиде, одвојене од целине која је, како им изгледа, изгубила сврху, боре се међусобно за што боље животне изгледе. „Флуидан модерни живот се одиграва на бојном пољу” (Bauman 2010, 62). Али, за разлику од бораца старих времена, који су се борили у договору, војнички солидарни, против јавног непријатеља, на делу је рат сваког против свих. То доводи до имплозије солидарности, а нема друштва без солидарности (Диркем 1972, 215; Bauman 2018, 24). Слично томе, нема добрих војних јединица без војничке солидарности, једног од основних обележја војске (Старчевић 2022, 230).

Савремено друштво, у аксиолошком смислу, поставља индивидуално испред колективног, цени ново и лично а одбацује трајно и опште, воли уживање без труда и брза задовољства без истрајног рада. Традиционално, војна обавеза подразумева супротно: супремацију колективног над индивидуалним, дисциплиновано понављање рутине, свест о трајању нације као вишем облику заједничког постојања (мистичном јединству прошлих, садашњих и будућих генерација) за који се мора претрпети одређено одсуство комфора и спремност да се за опште добро поднесу личне жртве. Очигледно, постоји аксиолошки несклад између европских друштава 19. и већег дела 20. века и савремених европских друштава у 21. веку. Детекција тог несклада и проучавање његове природе доприноси

разумевању практичних последица трансформације друштва у флуидној модерности, како је наше доба називао Бауман. Једна од практичних последица јесу и толико потенцирани „меки” модели служења војног рока.

Функционисање служења војног рока у Данској и Шведској посебно је хваљено међу ауторима који заговарају ову обавезу. Међутим, према оцени добро обавештених аутора који су се бавили анализом скандинавског модела обавезног служења војног рока, обавеза функционише, али као селективна, компетитивна и родно неутрална, и то само ако грађани осећају да не служе само држави, него и себи као професионалци на конкурентском тржишту рада (Strand 2021, 11–12). Дакле, скандинавски модел функционише само ако служење војног рока доприноси индивидуалним животним пројектима војних обвезника. У овом случају, војна обавеза одваја, а не изједначава грађане, као што је то било у прошлости. Одабрани који служе војни рок од тога имају индивидуалне користи, с надом да ће научене војничке вештине ставити на располагање држави и заштитити јавни интерес када и ако то буде било потребно. Теоријско објашњење оваквог приступа служењу војног рока могуће је дати на основу Кастелсовог (Manuel Castels) теоријског концепта индивидуације (Kastels 2018, 220). Када је реч о примени, она подразумева јаку политичку вољу да се награди повезивање индивидуалних животних пројеката са државним институцијама и јавним интересом, удружену са економским могућностима да се то и учини (Старчевић и Благојевић 2023, 43–45). Политичка воља би морала да буде довољно снажна да се избори са потребама транснационалног капитала, али и са коруптивним праксама које су често у вези са парцијалним интересима политичких партија. Државни подстицаји, којима би држава показала које вредности цени коштају и, поред тога, одударају од наратива (нео)либерализма и идеологије људских права.

У другачијим моделима обавезног служења војног рока, који би, следећи узоре из прошлости, изједначавали грађане или, другим речима, равномерно их оптерећивали, искуства скандинавског модела не би могла да се примене, због одсуства ексклузивности служења војног рока. Могло би се очекивати да у таквим случајевима, спремност друштва за обавезну војну обавезу зависи од перцепције промењеног безбедносног окружења или, краће, од опасности. Проблем је у томе што када опасност постане очигледна и реална, брзе припреме дају кусе резултате.

ЗАКЉУЧАК

Иако је тешко предвиђати исходе друштвених процеса, понекад треба прихватити ризик да се покушај предикције ипак учини. Приликом тог и таквог предвиђања, треба поћи од налаза реалне школе међународних односа, према коме се завршио униполарни геополитички моменат, а свет се налази на почетку нове мултиполарности. То подразумева постојање више супер сила и повећање значаја и утицаја регионалних сила на међународном плану. На основу историјског искуства, мултиполарни свет биће свет војне конкуренције и могуће је да то погура обавезу служења војног рока. Државе које су кроз униполарни моменат прошле не ослобађајући своје грађане ове обавезе, у најбољој су позицији, у овом погледу. Државе које могу да убеду своје грађане да је опасност за слободу земље реална, увешће обавезу, с тим да ће то бити лакши облик обавезе од онога који је био на снази у 20. веку. Оне државе које су обуставиле обавезу служења војног рока, па желе да је врате на снагу, а не убеду грађане у реалност претње, суочиће се са јасним негодовањем својих грађана, а у демократијама, „власт се заснива... на мишљењу” (Нјум 2008, 90). Узроци поменутих потешкоћа, као и разлози олакшавања служења војног рока у односу на време када су војни дуг држави давале последње генерације које су подлегале обавезној регрутацији и служењу војног рока, налазе се у друштвеној равни и могу се објаснити типом и особинама савременог друштва и друштвеним детерминизмима који постојано делују на стварност нашег света таквог какав он јесте.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Вуксановић–Анић, Драга. 1993. *Стварање модерне српске војске*. Београд: Српска књижевна задруга, Војноиздавачки и новински центар.
- Диркем, Емил. 1972. *О подели друштвеног рада*. Београд: Просвета.
- Ђукић, Слобода. 2019. *Страни утицај на развој српске војне доктрине у XIX и првој деценији XX века*. Београд: МЦ „Одбрана”.
- Кајтез, Илија, и Срђан Старчевић. 2023. „Оправданост војне неутралности Републике Србије у времену ерозије неутралности у Европи”. *Српска политичка мисао* 82 (4): 327–345. doi: 10.5937/spm82-46850.

- Павловић, Тодор. 1909. *Друштвени развитак и војска, еволуција војне дисциплине*. Београд: Нова штампарија „Давидовић”.
- Политика. 2023. „Њузвик: Американци више не желе да се боре са своју земљу”. 12. новембар 2023. <https://www.politika.rs/scc/clanak/583660/Njuzvik-Amerikanci-vise-ne-zele-da-se-bore-za-svoju-zemlju>.
- Старчевић, Срђан, и Илија Кајтез. 2018. „Берков допринос проучавању војске као друштвене институције”. *Теме* г. XLII (3): 779-797. doi: 10.22190/ТЕМЕ1803779S.
- Старчевић, Срђан, и Срђан Благојевић. 2023. „Служење војног рока као део друштвеног идеала у Србији”. *Српска политичка мисао* 80 (2): 33–51. doi: 10.5937/spm80-44254.
- Старчевић, Срђан. 2020. *Револуција и легитимност*. Београд: Чигоја штампа.
- Старчевић, Срђан. 2022а. „Утицај различитих културних стратегија на пожељност војног позива”. *Политикологија* 2 (2): 63–75.
- Старчевић, Срђан. 2022б. *Социологија*. Београд: Медија центар „Одбрана”.
- Bauman, Zigmunt. 2009. *Fluidni život*. Novi Sad: Mediterran publishing.
- Bauman, Zigmunt. 2010. *Fluidni strah*. Novi Sad: Mediterran publishing.
- Bauman, Zigmunt. 2018. *Stranci pred našim vratima*. Novi Sad: Mediterran publishing.
- Bove, Vincenzo, Di Leo, Riccardo, and Marco Giani. 2022. „Military Culture and Institutional Trust: Evidence from Conscription Reforms in Europe”. *American Journal of Political Science* 00 (00): 1–16. doi: 10.1111/ajps.12745.
- Gidens, Entoni. 2001. *Sociologija*. Podgorica: CID.
- Њум, Дејвид. 2008. *Политички есеји*. Београд: Службени гласник.
- Hobsbaum, Erik. 2008. *Globalizacija, demokratija i terorizam*. Београд: Arhipelag.
- Itsik, Ronen. 2020. „Compulsory military service as a social integrator.” *Security and Defence Quarterly* 30 (3): 65–80. doi: 10.35467/sdq/124710.
- Kaarkoski, Miina, and Teemu Häkkinen. 2022. „The Legitimacy of Conscription in Democracy: Connections between Conscription Politics and Public Opinion in Parliamentary Debates in Finland and Sweden in the 2010s”. *Journal of Political and Military Sociology* 49 (2): 195–2018. doi: 10.5744/jpms.2022.2004.
- Kastels, Manuel. 2018. *Mreže revolta i nade*. Београд: Службени гласник.

- Mićunović, Dragoljub. 2018. *Demokratija, populizam, entropija*. Beograd: Arhipelag.
- Pečujlić, Miroslav. *Globalizacija, dva lika sveta*. Beograd: Gutembergova galaksija.
- Pokrajac, Slobodan. 2004. *Tehnologizacija i globalizacija*. Beograd: SDPublik.
- Sartori, Đovani. 2001. *Demokratija, šta je to?* Podgorica: CID.
- Shane, Leo III. 2022. „Sluggish military recruiting worries Congress”. *Military Times* <https://www.militarytimes.com/news/pentagon-congress/2022/04/27/sluggish-military-recruiting-worries-congress/>
- Stanar, Dragan. 2020. „Paramilitary Organizations and Private Military Companies in War: How to Restrain What You Do Not Control?”. In: *Jus Post Bellum: Restraint, Stabilisation and Peace*, ed. Patrik Mileham, 362–387. Leiden/Boston: Brill Nijhoff.
- Starčević Srdan, and Dragan Stanar. 2022. „Society of right claiming and transformation of war and military at the end of the 20th and beginning of the 21th century”. In: *From childhood to the right to a dignified old age, Human rights and institutions, Yearbook Human Rights Protection* (3), ed. Zoran Pavlović, 153–167. Novi Sad: Provincial Protector of Citizens – Ombudsman, Institute of Criminological and Sociological Research.
- Strand, Sanna. 2021. „The ‘Scandinavian model’ of military conscription: a formula for democratic defence forces in 21st century Europe?”. *Policy Analysis* 5: 1–12. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-77365-1>.
- Todorović, Aleksandar Luj. 2017. *Diskurs novih tehnologija*. Beograd: Clio.
- Tresch, Tibor S. 2018. „Challenges in recruitment and retention is there a solution?”. *Contemporary Military Challenges* 20 (2): 19–21.
- Turen, Alen. 2011. *Nova paradigma*. Beograd: Službeni glasnik.
- Urych, Ilona, and Grzegorz Matysaik. 2022. „Preparing youth for defence: Socialization, education, and training of young people in Europe for national security.” *Security and Defence Quarterly* 38 (2): 1–15. doi: 10.35467/sdq/149891.
- Yale University. 2017. „John J. Mearsheimer. The Roots of Liberal Hegemony”. *Youtube*. 22. 11. 2017. https://www.youtube.com/watch?v=bSj__Vo1pOU&t=524s

Srđan Starčević

University of Defence in Belgrade, Military Academy

RETURN OF COMPULSORY MILITARY SERVICE IN EUROPE: SOCIAL DETERMINISM AND PERSPECTIVES

Resume

In the period between 1995 and 2012, a number of European countries suspended mandatory military service upon which European national standing armies were based, from the 19th to the end of the 20th century. The Second Crimean crisis, which yielded the renewed perception of Russia as a threat to the West, caused a narrative shift regarding military organization in Europe placing public expression of concern for efficiency of its military and its deterrence capability on the public agenda.

The subject of this paper is the analysis of social facts that obstruct political decision-making on military conscription in European societies or hinder the process of reinstating mandatory military service in European countries. The aim is to point out the social determinisms that discourage the introduction of mandatory military service in Europe while favouring the professional military as the basic type of military organization of modern European societies with private military companies as its “subcontractors” and auxiliary forces. The hypothesis proven by the paper is that social changes that took place at the end of the 20th and the beginning of the 21st century shaped modern European societies using dominant social values in contrast to the social values traditionally implied by mandatory military service and conscription. Zygmunt Bauman’s theory of fluid modernity was used for the purposes of the paper, supplemented with Giovanni Sartori’s theoretical considerations on the rights-claiming society. Hypothetical-deductive and historical-comparative methods were used in the paper.

The introduction explains the conditions under which mandatory military service was introduced in European countries as well as the criticism it faced previous to its suspension. The first chapter is devoted to the analysis of the reasons for reintroducing mandatory military service. In the second chapter, the social facts that resist the return of mandatory military service are analysed. These facts include: decline

of power of nation states and redefinition of the concept of sovereignty during globalization, the rise of a type of society that can be called consumerist, atomized, and rights-claiming society, and the shaping of culture with a hedonistic cultural strategy. Social values of modern society are in contrast to social values on which conscription societies counted on: supremacy of the collective over the individual, disciplined repetition of routines, awareness of continuance of the nation as a higher form of shared existence for which a certain absence of comfort must be endured, along with the willingness to make personal sacrifices for the common good.

Based on historical experience, the multipolar world will be a world of military competition and it is expected that many countries will attempt to reintroduce conscription. States which are able to convince their citizens that the danger to the country's freedom is realistic, will introduce this obligation provided that it takes a looser form than the one that was in force in the last century. Those countries that have suspended the obligation to serve in the military and wish to restore it but fail to convince their citizens of the reality of the threat, will face clear discontent of their citizens.

Keywords: conscription, military service, nation-state, globalization, technologization, consumer society, professional armed forces.